

BAŽNYTINIŲ METRIKŲ KNYGŲ (PA)NAUDA ISTORINĖS
DEMOGRAFIJOS TYRIMUOSE: 1709–1711 METŲ MARO
EPIDEMIJOS KLAIPĖDOS ŠV. JONO PARAPIJOJE ATVEJIS

MILDA KONTRIMĖ

ISSN 1392-0588 (spausdintas)

ISSN 2335-8769 (internetinis)

Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir
archeologijos institutas

<https://doi.org/10.7220/2335-8769.72.3>

2019. 72

SANTRAUKA. Straipsnyje siekiama įvertinti mokslinę bažnytinių metrikų vertę atliekant istorinės demografijos tyrimus. Atvejo analizei pasirinktas konkretus istorinis epizodas – 1709–1711 metų maro epidemija. Išanalizavus XVIII amžiaus pradžios Klaipėdos Šv. Jono evangelisto santuokų, krikštų bei mirčių (palaidojimų) bažnytines metrikų knygas keliamas klausimas, ar (kaip) sunkios infekcinės ligos atgarsiai atsispindi to laikotarpio bažnytinių metrikų įrašuose ir ar (kaip) galima pastarąsias metrikas pritaikyti tokios infekcinės ligos fone vykusių depopuliacinių procesų statistiniams tyrimams.

RAKTAŽODŽIAI: XVIII amžiaus pradžia, bažnytinės metrikos, istorinė demografija, maro epidemija.

ĮVADAS

XX amžiaus viduryje, po Antrojo pasaulinio karo (Jasas, Truska 1972: 6; Sarcevičienė 2013: 451), įvyko visuomenės poreikių pasikeitimas, lėmęs naujų tyrimų krypčių atsiradimą. Prancūzijos, Anglijos mokslininkai pradėjo aktyviai bendradarbiauti siekdami iširti, kaip praityje keitėsi populiacijos. Perėjimas nuo ideologizuojančių temų (politikos, istorinių asmenybių biografistikos) vyravimo prie kompleksinių bendruomenių kasdienybės istorijos tyrimų (Kammen, Prendergast 2000: 135), kuriais buvo siekiama paaiškinti gimstamumo pokyčių svyravimus (Sarcevičienė 2013: 452) ir buvo paskata istorinės demografijos tyrimams išpopuliarėti. Analizuojant visuotines gyventojų apskaitas, surašymus, bažnytines metrikų knygas, kitus archyvinis šaltinius bei archeologinę, antropologinę medžiagą siekta ne tik apskaičiuoti praities žmonių populiacijos pokyčių rodiklius, bet ir nustatyti, svarbiausia, šių pokyčių sąveikas su politiniais, ekonominiais, socialiniais ar kitais reiškiniais bei įvykiais. Šiame straipsnyje tai sunkios infekcinės ligos proveržis.

Maro – mirtinos ūminės infekcinės ligos, kuri gali pasireikšti įvairiomis formomis (ME1 1991: 528), – epideminius proveržius senajame Europos žemyne sunku suskaičiuoti. 1709–1711 metų epidemija, vadinama Didžiuoju maru (MLE2 2003: 732), Šiaurės ir Rytų Europoje (Frandsen 2010) savo mastais ir pasekmėmis neretai

prilyginama XIV amžiaus juodajai mirčiai centrinėje Europoje, tad istorinės demografijos ir per XV–XVIII amžius Europoje prasiautusių maro epidemijų (*Encyclopedia of Plague and Pestilence* 2008: 93–94, 101–102, 199–200, 226–228, 289, 312, 345–346, 372–373) bei jų sukeltų depopuliacijos procesų tyrimų kontekste ignoruoti ir aplenkti XVIII amžiaus pradžioje epidemijos neįmanoma. Didžiausia problema istorinės demografijos tyrėjams – pirminių šaltinių, galinčių nušviesti XVIII amžiaus pradžios maro epidemijos mastus ir pasekmes, stygius.

Daugiausia demografinės informacijos suteikia seniausia ir labiausiai paplitusi gyventojų apskaitos forma – gyventojų surašymai (angl. *population census*). Gana aiškų žodžio *census* vertimą gyventojų surašymų tyrimų kontekste yra pateikusi sociologė Vida Kanopienė. Anglų kalbos žodis *census* yra lotyniškojo *consere* trumpinys, verstinas kaip *įkainoti, įvertinti* (LLŽ 1958: 89; Kanopienė 2006: 39). Tad pirmieji bandymai skaičiuoti gyventojus tam tikroje apibrėžtoje teritorijoje nuo pat pradžių ir buvo susiję būtent su bandymais gyventojus „įkainoti“, įvertinant ekonominį (ar pajėgūs valdovui mokėti mokesčius) bei karinį (tinkami kariauti vyrai) krašto pajėgumą. Manytina, jog pirmoji gyventojų apskaita galėjo įvykti Babilono klestėjimo laikais (maždaug 6 000 metų pr. Kr.) (Thorvaldsen 2017: 8–12); kai kur pirmoji gyventojų apskaita nurodoma tik kaip antikoje prasidėjęs reiškinys: „<...> Kristaus gimimo metais Romos imperatoriai tada laikė save viso pasaulio valdovais, todėl ir evangelijos pagal Luką žodžiais imperatorius <...> nurodė, kad „visas pasaulis bus apmokestinamas“, kitaip tariant, įregistruotas. Tačiau ir šis surašymas Romos imperijoje toli gražu galėjo būti ne pirmutinis. Jis galėjo būti pirmutinis Sirijoje arba Judėjoje <...>“ (Bartosevičienė, Čiulevičienė 2002: 22). Iš tiesų, jei nuosekliai remtumėmės Biblija, gyventojų surašymai buvę kur kas anksčiau nei Romos imperijos laikais (I amžiaus pr. Kr. – 395 metų), kaip teigiama ankstesnėje citatoje.

Dar 1884 metais Johnas Victoras knygoje „Geschichte der Statistics“ apibūdina Bibliją kaip vieną pirmųjų rašytinių šaltinių, atskleidžiančių anksčiausių gyventojų surašymų istorinius niuansus (Victor 1884: 18). Pavyzdžiui, Senajame Testamente, Ezros knygoje (parašytoje apie 400 metų pr. Kr.), pateikiamas Izraelio tautos vyrų skaičius: „Visą bendruomenę sudarė iš viso keturiasdešimt du tūkstančiai trys šimtai šešiasdešimt, neskaitant jų vergų ir vergių. Šitų buvo septyni tūkstančiai trys šimtai trisdešimt septyni. Be to, jie dar turėjo du šimtus giesmininkų ir giesmininkų <...>“ (Ezdr 2: 64). Iš karaliaus Dovydo valdymo laikų (apie XI–X amžius pr. Kr.) žinomas atvejis, kai Dievas už jo kūrinių – žmonių – skaičiavimą kariniais tikslais nubaudžia atsiųsdamas į kraštą „Dievo rykštę“ – maro epidemiją. Šis epizodas gana smulkiai aprašytas antrojoje pranašo Samuelio knygoje: „Viešpaties rūstybė vėl užsidegė prieš Izraelį, ir jis pakurstė Dovydą prieš juos, sakydamas: „Eik, suskaičiuok Izraelį ir Judą“ (2 Sam 24: 1). Taigi karalius tarė Joabui ir su juo esantiems kariuomenės vadams: „Apeikite, meldžiu, visas Izraelio gentis <...> ir surašykite [kariuomenei

tinkamus] žmones, kad žinočiau tų žmonių skaičių“ (2 Sam 24: 2). „Pagaliau, apėję visą šalį, jie, devyniems mėnesiams ir dvidešimčiai dienų praslinkus, atvyko į Jeruzalę (2 Sam 24: 8). Tada Joabas įteikė karaliui žmonių surašymo duomenis. Būtent: Izraelio buvo aštuoni šimtai tūkstančių karinei tarnybai tinkamų vyrų, galinčių vartoti kalaviją, o Judo vyrų – penki šimtai tūkstančių“ (2 Sam 24: 9). Pavyzdžių apie ankstyviausius gyventojų surašymus, remiantis Biblija, galima pateikti dar ne vieną. Visgi gyventojų surašymų, suvokiamų jau šiuolaikine prasme, apibrėžtis nuo Biblijoje aprašytųjų, kai aprašyti tik „galintys vartoti kalaviją“ (2 Sam 24: 9), labai skiriasi. Pagal naujausią 2017 metų pabaigoje išleistą norvego Gunnaro Thorvaldseno žinyną „Census and Census Takers: A Global History“ – visuotinių gyventojų surašymų, apimančių visą šalies teritoriją ir visas gyventojų kategorijas (Kanopienė 2007: 17–18) – neaptiksime iki XVIII amžiaus vidurio (Thorvaldsen 2017: 7). 1790–1839 metais visuotiniai gyventojų surašymai buvo atlikti tik 14-oje Europos valstybių (Prakapienė 2007: 18).

Visuotinių gyventojų surašymų istorijoje neišsiskiria ir Prūsijos valstybė. Remiantis 2009 metais Rostoko demografinių tyrimų institute (*Max Planck Institute for Demographic Research*) publikuotu moksliniu straipsniu gyventojų apskaitos istorija prasidėjo Reformacijos laikais; tuomet Tiuringijos kunigaikštystėje (*Thüringen*) dvasininkai pasibaigus Trisdešimtmečio karui (1616–1648) itin kruopščiai skaičiavo „savo aveles“ vadinamosiose „sielų registracijos knygose“ (vok. *Seelenregister*; Gehrmann 2009: 5). Jau minėtame Thorvaldseno darbe nurodomas kiek ankstesnis laikotarpis – tai XVI amžiaus Viurtembergo kunigaikštystė (*Württemberg*), kurioje itin kruopščiai suregistruoti (ir iki dabar išlikę) nuo didžiojo gaisro 1525 metais nukentėję asmenys.

Pirmuoju bandymu apskaičiuoti Prūsijos gyventojus laikomas 1816 metais įvykęs surašymas¹, nors iki pat 1834 metų duomenys laikytini ne itin patikimais (Gehrmann 2009: 4). Taigi pirmasis visuotinis gyventojų surašymas Prūsijoje pradėtas tik XIX amžiaus viduryje nuo 1867 metų (Gehrmann 2009: 4, 15, 17).

Šio straipsnio geografinė tyrimo erdvė – Klaipėda, vienas nuo 1709–1711 metų maro epidemijos nukentėjęs Rytų Prūsijos šiaurinės dalies miestas. Nors straipsnyje nebus siekiama pateikti tikslių XVII–XVIII amžių sandūros Klaipėdos mieste iki maro epidemijos ar po jos gyvenusių žmonių skaičių, preliminarūs skaičiai apie galimą žmonių populiaciją tuo laikotarpiu yra būtini. Tyrimui itin naudingas Johano Zembrickio monografijoje „Klaipėdos karališkojo Prūsijos jūrų ir prekybos miesto istorija“ (Zembrickis 2007) publikuotas 1692 metų kovo 8 dienos keturių kurfiursto komisarų sudarytas „Šimtinių ir ūbų patikrinimo Klaipėdos mieste“

¹ Hichel, Harald. *Volkszählungen in Deutschland: Die Erfassung des Bevölkerungsstandes von 1816 bis 1933*; prieiga internete <<http://ifad-berlin.homepage.t-online.de/media/pdf/publication/pub-volkszaehlungen-in-deutschland.pdf>>.

sąrašas. Remiantis juo, Klaipėdos senamiestyje, kur gyveno didžioji Klaipėdos Šv. Jono evangelisto bažnyčios parapijiečių dalis, XVII amžiaus pabaigoje galimai buvęs 231 statybinis sklypas. Gyvenamieji pastatai veikiausiai užėmė 165 sklypus, kuriuose, įskaitant dvasininkus ir mokytojus, galimai gyveno 205 šeimos, t. y. apie 1000 gyventojų (Zembrickis 2007: 137) (parapijiečių).

Alternatyvių metodikų, kaip apskaičiuoti gyventojus neturint tikslų visuotinio surašymo duomenų ar atliktų tikslingų mokslinės empirinės demografijos tam tikrai teritorijai tyrimų, yra pateikęs ne vienas visuomenės istorinės kaitos tyrinėtojų (Ochmanskis 1996; Sahn 1905; Wrigley, Schofield 1981)². Šio straipsnio tyrimo objektu pasirinkta einamoji gyventojų apskaita, t. y. XVIII amžiaus pradžios bažnytinės krikštų ir mirčių (palaidojimų) metrikų knygos. Nors bažnytinės metrikos ne visada nurodo tikslų įvykių laiką, kada tiksliai žmogus gimė (o ne buvo pakrikštytas) arba kada mirė (o ne buvo palaidotas) (Sarcevičienė 2013: 452), metrikos geriausiai iliustruoja konkrečios parapijos (šiam straipsnyje tai Klaipėdos Šv. Jono evangelisto parapija) istorinę, dažniausiai – nepertraukiamą, demografinę raidą.

Iki šiol bažnytinės metrikų knygos Lietuvos mokslinių tyrimų kontekste nėra dažnas tiriamasis šaltinis. Kur kas labiau jos naudojamos pavienių asmenų genealoginėms paieškoms, nors metrikų knygos reikalingos atliekant istorinės kalbotyros, istorinės geografijos, kultūros istorijos ir, be abejo, religijotyros kompleksinius tyrimus (Asadauskienė 2004: 37) (pavyzdžiui, daugiau nei prieš dešimtmetį publikuotas statistinis Liudo Jovaišos tyrimas „Krikšto vardai XVII a. pirmos pusės Lietuvoje“. Šiame darbe, remiantis Vilniaus Šv. Jono, Plungės, Tytuvėnų, Krakių, Markinės, Sedos, Švėkšnos ir Obelių krikštų metrikomis, pirmą kartą bandyta išryškinti būdingiausias vardų tendencijas bei vardų pasirinkimo pagal religines šventes samplaikas (Jovaiša 2005: 147–184)). Visgi vis dar per menką bažnytinių metrikų panaudą 2008 metais publikuotoje knygoje „Mirtis LDK kultūroje XVI–XVII a.“ mini Mindaugas Paknys (Asadauskienė 2004: 94–95; Paknys 2008: 17), nepakitusi situacija įvardijama ir 2013 metais Jolitos Sarcevičienės straipsnyje „*Krikštas – tai ne gimimas, o laidotuvės – tai ne mirtis: PMK istorinės demografijos kontekste*“ (Sarcevičienė 2013: 453). Nors pastaraisiais metais bažnytinės metrikų knygos į mokslinę apyvertą iškeliamos tyrinėjant parapijų teritorinių ribų apibrėžtis (Judžentytė 2015; Judžentytė 2017; Urnikytė 2012; Vaivada 2015: 83–94; Žagrekalytė 2013), visgi istorinės demografijos – iš demografinių procesų kompleksinių tyrimų perspektyvos – senosios metrikų knygos iki galo nepanaudojamos.

Šio straipsnio tikslas – įvertinti bažnytinių metrikų knygų mokslinę vertę istorinės demografijos tyrimams ir išanalizavus pristatyti jau minėtos vienos XVIII amžiaus pradžios Klaipėdos miesto parapijos – Šv. Jono evangelisto bažnyčios – bažnytines

² Cummins, Neil, et. al. *Living Standards and Plague in London, 1560–1665*. Dublin, 2013; prieiga internete <http://neilcummins.com/Papers/london_new.pdf>.

metrikų knygas sunkios infekcinės ligos sukeltų depopuliacijos procesų (1709–1711 metų maro epidemijos) kontekste.

Uždaviniai:

1) apžvelgti seniausias Europos bažnytines metrikų knygas bei jų patikimumo istorinės demografijos tyrimams aspektus;

2) išanalizuoti Klaipėdos Šv. Jono evangelisto bažnyčios mirčių (palaidojimų) bei krikštų registracijos knygų (apimančių 1706–1773 metus) pirmąjį pildymo dešimtmetį ir pristatyti gautus demografinių pokyčių rezultatus pabrėžiant 1709–1711 metų maro epidemijos periodą;

3) pateikti tyrimo eigoje išryškėjusias bažnytinių metrikų pildymo variacijas bei įrašų mokslinę vertę tolesniems istorinės demografijos tyrimams.

SENOSIOS BAŽNYTINĖS METRIKŲ KNYGOS

Tai, kad „Vakarų Europos valstybėse <...> parapijų metrikų knygos buvo rašomos jau XIV amžiaus pirmoje pusėje <...>“ (Sarcevičienė 2013: 454) veikia pavienės išimtyms nei įteisintos ir nusistovėjusios normos. Pavyzdžiui, Prancūzijos Givry parapija metrikas vedusi nuo 1303 metų iki 1348 metų³. Prancūzijoje, Italijoje, Anglijoje (Cox 1910: 14) Romos katalikų parapijų krikštų ir santuokų metrikų knygų privalomas registravimas įteisintas tik XVI amžiaus antroje pusėje. Panaši situacija su bažnytinėmis metrikų knygomis buvusi ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK) (Asadauskienė 2004: 94) – 1599 metais pradėta rašyti seniausia žinoma, iki šiol išlikusi Jonišio parapijos krikšto metrikų knyga, iš XVII amžiaus pirmos pusės išlikusios Merkinės, Šiluvos, Tytuvėnų, Josvainių, Šiaulėnų, Salantų (Jovaiša 2000: 40), Vabalninko knygos ar jų fragmentai (išsamiau apie bažnytinių metrikų knygų pildymo tradicijas XVI–XVIII amžiais LDK rašoma Nelės Asadauskienės straipsnyje „Šeimos istorijos rekonstrukcijos šaltiniai: bažnytinės metrikų knygos“ (Asadauskienė 2004: 94–95)).

Seniausia iki šiol žinoma bažnytinė metrika protestantiškoje Prūsijoje, Šventojo Sebaldo parapijoje (Niurnbergas), datuojama 1524 metais; deja, nemaža dalis nuo XVI amžiaus vidurio pradėtų registruoti knygų buvo sunaikinta per Trisdešimtmečio karą (1618–1648) (Bleider 2014: 67). Nemažai knygų dingo arba buvo sunaikinta per Antrąjį pasaulinį karą. Išliko tos, kurios dar prieš karo pradžią nacionalsocialistų valdžios įsaku buvo išsiųstos į Reicho sostinę ir pradėtos kopijuoti, šiandien saugomos keliuose pagrindiniuose Vokietijos archyvuose (Vokiečių genealogijos centre Leipzige, vok. *Stadtarchiv Leipzig*, bei Evangelikų bažnyčios centriniame archyve Berlyne, vok. *Evangelisches Zentralarchiv in Berlin*) (Kaunas 2004: 37).

³ *Parish Register*; prieiga internete <http://www.nationalpubliclibrary.org/articles/eng/Parish_register>.

Parapijų metrikų knygos – šaltinių grupė, galinti suteikti daugiausia informacijos ne tik apie tiriamojo – XVIII amžiaus pradžios – laikotarpio demografinę padėtį, bet ir apie gyventojų vidutinę gyvenimo trukmę, labiausiai nuo negandų (badmečių, epidemijų) nukentėjusių gyventojų amžiaus grupes, mirties priežastis ir pan. Visgi dėl galimų pildymo netikslumų šios knygos neretai, atliekant tokio pobūdžio statistinius tyrimus, vertinamos dar gana kontroversiškai (Sarcevičienė 2013: 460).

Krikščioniškų Lenkijos ir Lietuvos parapijų metrikų patikimumo klausimą kėlę Lenkijos tyrėjai nustatė, jog XVIII amžiaus pirmoje pusėje vien mirties metrikų knygoje buvo praleidžiama net 21–68 proc. įrašų, todėl šios knygos dėl galimo įrašų fragmentiškumo negali tiksliai perteikti tikrosios praeities kartų gyvenimo ir mirties istorijos (Sarcevičienė 2013: 456, 458, 460). Tikimybė, jog bažnytinės metrikų knygos galėjo būti fragmentiškai pildomos ir protestantiškose Prūsijos parapijose – neatmestina, nors: 1) remiantis kai kuriomis išvalgomis ir atliktais tyrimais, tuometinėje Prūsijoje bažnyčios nuostatų metrikų registravimo klausimais buvo laikomasi beveik 98 proc. tikslumo (Bleider 2014: 106–107), 2) protestantiškų parapijų metrikų knygų pildymo tradicijos buvusios daug gilesnės nei, pavyzdžiui, krikščioniškoje Lenkijos ir Lietuvos valstybėje XVI–XVIII amžiais (Sarcevičienė 2013: 456).

Bažnytinių metrikų kaip istorinės demografijos tyrimui tinkamo šaltinio patikimumą kvestionuoti visgi skatina tuometiniai istoriniai, ekonominiai bei socialiniai veiksniai, galimai turėję tiesioginės įtakos parapijų metrikų įrašų kompleksiskumui. Pavyzdžiui, svarbus aspektas – finansinės galimybės. Mirties metrikų knygos iš dalies atitiko ir savotišką finansinį dokumentą – jose buvo registruojamos laidotuvės, už kurias šeimos nariai sumokėdavo (Sarcevičienė 2013: 457). Konkrečiai Klaipėdos miesto tyrimo atveju tai įrodytų XVII amžiaus pabaigos miesto ir valsčiaus evangelikų liuteronų bažnyčių vizitacijų dokumentai, kur užfiksuoti nutarimai, jog visos laidojimo (giesmių, pamokslų ir kapavietės) paslaugos yra mokamos (Lukšaitė, Drevello 2009: 43). Kadangi nemokamai laidojami tik vargšai (Lukšaitė, Drevello 2009: 39) (Klaipėdos Šv. Jono evangelisto bažnyčios mirties metrikos įrašuose „vargšai“ taip pat išskiriami, pavyzdžiui, 1709 metų rugsėjo 2 dieną, kai palaidotas „... meistras Minde, senas vargšas vyras...“), būtų galima manyti, jog neturtingesnių ar artimojo laidojimo dieną negalėjusių susimokėti palaidojimo faktas į mirties metriką kai kuriais atvejais galėjo būti ir neįtraukiamas.

Neatmestina ir žmogiškasis veiksnys – dvasininkai galėjo ne iš karto padaryti reikiamus įrašus, užrašyti duomenis ant vėliau pasimetusių lapelių, skubėdami parašyti sunkiai įskaitomai (Sarcevičienė 2013: 457)⁴.

⁴ Prie žmogiškojo faktoriaus būtina paminėti ne tik dvasininko atsakingumą, bet ir maldos namų pasiekiamumą, pačių parapijiečių pamaldumą. Cummins Neil, et. al. *Living Standards and Plague in London, 1560–1665*. Dublin, 2013; prieiga internete <http://neilcummins.com/Papers/london_new.pdf>, p. 7.

Parapijų metrikų tyrimus apsunkina ir toks faktorius kaip šaltinio amžius. Bažnytinių metrikų knygų lapai – popieriniai (higroskopinė medžiaga). Saugyklose mažėjant santykinėi drėgmei, t. y. kai oro drėgmė tampa 50 proc. mažesnė nei norminė, popierius ima riestis, trupėti. Be to, popierių saugyklose veikia ir šviesa: tai – matomi (rašalo išblukimas, lapų spalvos pakitimas) bei nematomi (struktūrinis popieriaus pakitimas) šviesos poveikiai. Nepaisant archyvų modernizavimo, nepalankios saugojimo saugyklose sąlygos išryškėjo beveik visose iki šiol straipsnio autorės analizuotose bažnytinių metrikų knygose. Tai gerai įrodo ir Klaipėdos Šv. Jono evangelisto parapijos santuokų registracijos knyga (vok. *Trauungen Buch*). Viršutiniai knygos lapai nutrupėję, dauguma knygų įrašų visai išblukę. Nuo 1708 metų knygos įrišimą bandyta⁵ sutvirtinti kietesniu popieriumi. Toks knygos tvirtinimas paslėpė beveik ketvirtadalį santuokų įrašų tekstų⁶. Per smarkiai nuo laiko, nuo nepalankių sąlygų išblukę lapai, kartais per kelis lapus išsiliejęs rašalas neleido atlikti nei kiekybinės, nei kokybinės analizės. Nustatyti Klaipėdos Šv. Jono evangelisto parapijos XVIII amžiaus pradžios demografinės tendencijas bei statistiniuose duomenyse įžvelgti bendras 1709–1711 metų maro epidemijos tendencijas remiantis santuokų registracijos knyga – beveik neįmanoma.

ŠV. JONO EVANGELISTO MIRČIŲ (PALAIDOJIMŲ) XVIII AMŽIAUS PRADŽIOS METRIKŲ KNYGA

Klaipėdos Šv. Jono evangelisto bažnytinę mirčių (palaidojimų) registracijos knygą (vok. *Beerdigungen Buch*), apimančią 1706–1773 metų laikotarpį, sudaro 349 lapai. Antraštinio knygos lapo rašalas išblukęs, tad nustatyti, ar jame prisistatė kiekvienas bažnyčioje dirbęs ir laidotuvių įrašus rašęs dvasininkas – keblu. Be rašysenos ekspertizės akivaizdu, jog pirmuosius septynerius knygos pildymo metus (nuo 1706 metų sausio 6 dienos iki 1712 metų vasaros) metrikus rašė vienas asmuo, manytina, Jacobas Concius (Zembrickis 2000: 145). Prieš 1712 metų rugpjūčio 2 dienos įrašą prisistatęs Johannas Arnoldas Pauli (Zembrickis 2000: 145) bažnyčioje dirbo iki mirties, t. y. 1741 metų kovo 13 dienos. Dar kartą įrašus knygoje daręs asmuo (Zembrickis 2000: 146) keitėsi 1714 metų pradžioje, jis pildė iki analizuoto laikotarpio pabaigos – iki 1717 metų gruodžio 5 dienos.

Visų mirčių registracijos knygą pildžiusių dvasininkų įrašų struktūra gana vienoda: knyga pildyta naratyvine forma (vientisas, nenutrūkstantis tekstas), chronologiškai

⁵ Nežinoma, ar tai daryta knygos pildymo metu ar vėlesniais laikais.

⁶ Archyvuose senosios bažnytinės metrikų knygos išduodamos tik išimtiniais atvejais, todėl didžioji dauguma analizuojamos skaitmeniniame jų formate, kas neretai sukelia klausimų ir dėl trūkstamų puslapių, neįskaitomų įrašų ne tik knygų lapų surišimo vietoje, bet lapų paraštėse ir t. t.

prieš kiekvieną įrašą buvo nurodoma laidojimo data, mirusiojo vardas, pavardė, gyvenamoji vieta. Kaip pastebi bažnytinių metrikų tyrinėtojai, tikslus mirusiojo amžiaus žymėjimas nebuvo dažnas tiems laikams (Bleider 2014: 121). Ne išimtis ir analizuotos Klaipėdos Šv. Jono evangelisto parapijos mirties metrikos – tikslus mirusiojo amžius buvo nurodomas tik pavieniais atvejais. Iš 1706 metais užfiksuotų 69 palaidojimų mirusiojo amžius mirties dieną nurodytas tik 7 įrašuose⁷; 1707 metais iš 86 palaidotųjų amžius mirties dieną žinomas tik 4⁸; 1708 metais iš 39 palaidotųjų amžius mirties dieną nurodytas 3 įrašuose⁹; 1709 metais iš 122 palaidotųjų amžius mirties dieną nurodytas tik 2 įrašuose¹⁰ ir pan.

XVI–XVIII amžiaus Europoje didžiausias mirtingumas buvo kūdikių, vaikų ir moterų. 1709-aisiais, pirmais maro epidemijos Klaipėdos mieste metais, mirties registracijos metrikų knygoje fiksuoti 122 palaidojimai, iš kurių 70 mažamečių vaikų (bendroje metinėje statistikoje tai sudarė beveik 60 proc. visų mirčių), 28 moterų (beveik 23 proc. visų mirčių) ir 21 vyro (beveik 17 proc. visų mirčių). Panaši situacija ir 1710 metais – maro epidemijos Klaipėdos mieste piko metais: sausio–birželio mėnesiais vaikų palaidojimai sudarė daugiau kaip 56 proc., moterų – 21 proc. ir vyrų – 16 proc. parapijos mirčių atvejų.

Vaikai Klaipėdos Šv. Jono evangelisto mirties metrikų knygoje įvardijami skirtingai *Kindlein*, *Kindchen* arba *Kind*. Remiantis katalikiškų parapijų bažnytinių metrikų tyrimais, vaikai taip pat buvo išskiriami į grupes: įvardais *infans* (manoma, vaikai iki 3 metų), *filius*, *filia* (3–5 metai), *adolescens* (nuo 16 metų) (Sarcevičienė 201: 459).

Jauniausių parapijiečių vardai mirčių (palaidojimų) metrikose nebūdavo nurodomi – fiksuotos tik laidotuvių apeigų datos ir tėvo (-ų) pavardės, pavyzdžiui: 1706 metų balandžio 1 dieną „... palaidotas Peter Berclen vaikas...“, tą pačių metų balandžio 5 dieną „... palaidotas jaunosios Franz Dehnsen vaikas...“, 1707 metų kovo 7 dieną – „... kario Peter Magnus vaikas...“ ir pan. Tokie įrašai būdingi beveik visoms protestantiškoms bažnytinių mirčių registracijų knygoms (Bleider 2014: 121).

Susumavus Klaipėdos Šv. Jono evangelisto mirčių (palaidojimų) XVIII amžiaus pradžios įrašus gauta, jog: 1) pirmas itin ryškus mirtingumo pakilimas XVIII amžiaus pradžioje Klaipėdoje buvęs 1706–1707 metais, tuomet mirtingumas per vienus metus tiriamojoje parapijoje šoktelėjo beveik 26 proc. Šis momentas istoriografijoje siejamas su itin šalta tų metų žiema, nederliumi, badmečiu. 2) Antrasis mirtingumo pikas parapijoje fiksuotinas 1709 metų spalio mėnesį. Atsižvelgiant

⁷ Įrašas apie palaidotą 11 mėnesių kūdikį, 2 su puse ir 3 metų vaikus, 18 metų jaunuolį, 56 metų moterį, 70 metų vyrą bei „<...> seną pilietį 81 metų amžiaus <...>“.

⁸ Tai – 22 savaičių kūdikio, 7 ir 9 metų vaikų, bei birželio 28 d. pamokslas apie mirusį „<...> 93 metų vyrą Michael Gerchard, buvusį Šiaulių diakoną (*Diaconus in Schaulen*), palaidotą *Šarkuvoje (in Sarkau)* <...>“.

⁹ Du įrašai apie 8 dienų nesulaukusius kūdikius bei 28 metų vyrą.

¹⁰ Įrašai apie mirusio gimdyimo metu kūdikį bei 10 metų vaiką.

į tuo metu didžiuosiuose Baltijos uostamiesčiuose taip pat prasidėjusią maro epidemiją, Klaipėdos atveju galima laikyti, jog 1709 metų rudenio – epidemijos pradžios atskaitos taškas. 3) Maro epidemijos pikas, atsižvelgiant į tuos pačius mirčių (palaidojimų) įrašus, turėjęs būti nuo 1710 metų rugpjūčio iki tų pačių metų lapkričio. 4) Epidemijos pabaiga mieste gali būti laikomi 1711 metų sausio–kovo mėnesiai.

Turint istorinės demografijos analizei tinkamus Klaipėdos Šv. Jono evangelisto metrikų duomenis ir juos analizuojant paminėtini keli XVIII amžiaus pradžios kasdienybę, paveiktą siaučiančios maro epidemijos, iliustruojantys įrašai.

1707 metų sausio 8 dieną pirmą kartą knygoje įrašyti laidojamosios (Anna Catharina Conin) tikslūs ne tik gimimo (1699 metų gruodžio 2 diena), bet ir mirties (1706 metų gruodžio 27 diena) metai. Toks išsamus įrašas knygoje galėjo nurodyti aukštesnę nei kitų miestiečių socialinę kilmę¹¹ (kas patvirtina straipsnio pradžioje minėtą faktą, kad bažnytinės metrikos galėjo būti tuometinių parapijiečių finansinių galimybių išraiška).

1709 metų liepos 5 dieną, laidojant vaiką, nurodomas ne jo mamos vardas, o *amatas* – „... palaidotas prostitutės vaikas (vok. *Huren Kind*)“.

Mieste siautusią epidemiją atspindėjo tokie įrašai: 1710 metų sausio 13 dieną palaidotas „maro chirurgas ponas Schults“; 1710 metų gegužės 24 dieną palaidota „pono Jacob Gorraiski žmona“, kitą mėnesį „dvi Jacob Gorraiski dukros“ ir greičiau nei po kelių savaičių – pats „ponas Gorraiski“ (plintančios infekcinės ligos požymis – masinis užkrečiamumas).

ŠV. JONO EVANGELISTO KRIKŠTŲ XVIII AMŽIAUS PRADŽIOS METRIKŲ KNYGA

Bažnytinė Klaipėdos Šv. Jono evangelisto krikštų registracijos knyga (vok. *Taufregister Buch*) apėmė 1706–1773 metus. Pirmasis knygos lapas – geros būklės, tad galima perskaityti visus joje prisistačiusius, knyga, jos analizuojamuoju laikotarpiu, pildžiusius rašovus, tai – Michaelis Gronertas (Zembrickis 2000: 146) bei Wilhelmas Wilcké¹².

¹¹ Ją įrodė ir genealoginė pavardės-giminės analizė.

¹² Tarp šių dviejų diakonų pildymo laikotarpių pačiuose krikštų registracijos knygos lapuose įsiterpė dar vienas rašovas (neprisistatęs įžanginiame knygos lape) – bažnytinę krikštų registracijos knygą jis pildė tik vieną 1709 metų mėnesį (nuo balandžio pradžios iki gegužės, kai knygą pradėjo pildyti diakonas Wilhelmas Wilcké), pirmąjį savo įrašą pradėjęs lotynišku terminu *tempore vacanti* <...> (dėl neįskaitomų kitų dviejų žodžių tikslus posakio vertimas neįmanomas, tačiau bažnyčiose gerai žinomas lotyniškas terminas *Sede vacante*, pagal bažnyčios kanonų teisę reiškiantis bažnyčią be dvasinio vadovo. Nors tiesiogiai sedisvakansijos terminas taikomas tik Vatikanui (tai tarpuvaldis, kol neišrenkamas kitas popiežius), panašus terminas galbūt taikytas ir kiekvienoje bažnyčioje po mirties ar kitų priežasčių bažnyčiai laikinai neturint pastovaus parapijos dvasininko.

Apeigų atlikimo datos knygoje nurodytos aiškiai, nuosekliai. Krikštijamųjų amžius apeigų dieną nenurodomas, tačiau remiantis Prūsijos tautosakininku Eduardu Gizevijumi, XVII amžiaus viduryje priimti bažnytiniai nuostatai, pagal kuriuos pirmasis sekmadienis po gimimo – privaloma krikšto diena (Milius 1970) (kaip nurodo kiti šaltiniai apie krikščionių katalikų tradicijas – krikštynomis buvo duotas 8 dienų terminas nuo gimimo (Paukštytė-Šaknienė 2012: 23)). Tiriamuoju laikotarpiu, kai kūdikių mirtingumas buvęs itin aukštas, tikėta, jog nekrikštytų vaikų vėlės pasmerktos amžinai klajoti; krikštų suteikimo skubumą Klaipėdos mieste XVIII amžiaus pradžioje įrodytų tokie mirties metrikos įrašai kaip (1706 metų gegužės 5 dienos): „naujagimis krikštytas staigiai <...> ir iš reikalo <...> mirė iš karto pakrikštytas“.

Krikštijamų naujagimių kilmę galima numanyti analizuojant tėvų pavardes arba pagal krikšto tėvų skaičių. Protestantiška tradicija kviesti daugiau nei kelis krikšto tėvus įrodo ir Klaipėdos Šv. Jono evangelisto bažnytinės krikštų metrikos, kur mažiausias krikšto tėvų skaičius buvo du, o didžiausias – net septyni (Zembrickis 2000: 146)¹³.

Susumavus Klaipėdos Šv. Jono evangelisto XVIII amžiaus pradžios krikštų įrašus gauta, jog 1710 metų antroje pusėje (nuo birželio iki gruodžio mėnesio) parapijoje ženkliai krito gimstamumo rodikliai.

Lyginant anksčiau aptartus mirčių (palaidojimų) skaičius su krikštų duomenimis, nustatyta, jog Šv. Jono evangelisto parapijos vidaus gyvenimas pamažu stabilizavosi per laikotarpį, apimančią 1713 metų pavasarį ir 1714 metus. Deja, parapija buvusio prieš epidemiją gyvenimo lygio nepasiekė ir per 1715–1717 metų laikotarpį, o tam, kad jos gyventojų skaičius pasiektų iki epidemijos buvusį vidurkį prirėkė daugiau kaip dešimtmečio.

VIETOJ IŠVADŲ

Demografinių pokyčių ir šeimos struktūrų bei jų modelių raidos tendencijų tyrimai išimtinio Europos demografų, o vėliau ir istorikų dėmesio sulaukė tik po Antrojo pasaulinio karo. Tuomet aktyviau pradėta domėtis ne tik vietos bendruomenių kasdienybės istorija, bet ir siekiant paaiškinti akivaizdaus mažėjančio gimstamumo klausimus. Pagrindiniais tiriamaisiais šaltiniais tapo gausi informacijos šaltinių

¹³ Krikštijamiems berniukams dažniausiai kviesti daugiau nei keli krikšto tėvai ir nei viena arba tik viena krikšto mama, mergaitėms – atvirkščiai. Nuo 1712 metų ne vieną kartą krikšto tėvu tapo tuometinis Šv. Jono evangelisto bažnyčios diakonas Wilckė.

Wilckė, kaip žymi istoriografija, XVIII amžiaus pradžioje buvo vienas turtingiausių Klaipėdos miesto gyventojų; valdė Dumpių bei Didžiojo Tauralaukio dvarus.

grupė – tai bažnytinės metrikų knygos. Nors bažnytinių metrikų kaip patikimo mokslinio šaltinio klausimas kvestionuojamas iki šiol (kiek nuosekliai ir atidžiai jos pildytos ir ar nuoseklus jų tyrimas nesukels dar daugiau klausimų nei pateiks norimų atsakymų ir pan.), jos yra neatsiejama grandis tarp praeities kartų gyvenimo kasdienybės (santuokos, gimusių vaikų skaičius, mirtys ir priežastingumas) ir šių dienų suvokimo apie praėjusių kartų bei nūdienos panašumus.

NEPUBLIKUOTI ŠALTINIAI

Klaipėdos Šv. Jono evangelisto bažnyčios krikštų (1706–1773) ir mirčių (palaidojimų) (1706–1773) metrikų knygos.

Gehrmann, Rolf. *German census – taking before 1871* (working paper). Roctock: Max Planck Institute for Demographic Research, 2009.

Judžentytė, Skaistė. *Palangos parapijos gyvenimo kasdienybė XVII a. pab.–XVIII a. pab. remiantis 1665–1724 m. krikštų metrikomis*. Baigiamasis bakalauro darbas. Klaipėda, 2015.

Judžentytė, Skaistė. *Palangos ir Salantų parapijų bendruomenių kasdienybė, remiantis bažnyčių metrikų*

knygomis (nuo XVIII a. pab. iki XIX a. 4-o deš.). Baigiamasis magistro darbas. Klaipėda, 2017.

Lietuvos Respublikos valstybinių muziejų rinkinių apsaugos, apskaitos ir saugojimo instrukcija. Vilnius, 1998. Urnikytė, Milda. *XVIII amžiaus pradžios maras vakarų Žemaitijoje: Plungės, Sedos, Telšių ir Ylakių bažnyčių krikšto metrikų duomenimis*. Baigiamasis bakalauro darbas. Klaipėda, 2012.

Žagrekalytė, Agnė. *Telšių parapijos kasdienybė XVII a. pab. – XVIII a. Rekonstrukcijos galimybė remiantis parapijos bažnyčios metrikų knygomis*. Baigiamasis bakalauro darbas. Klaipėda, 2013.

LITERATŪRA

Asadauskienė, Nelė. Šeimos istorijos rekonstrukcijos šaltiniai: bažnytinės metrikų knygos. In *Lietuvos lokaliųjų tyrimų padėtis: mokslinių straipsnių rinkinys*. Vilnius: VPU leidykla, 2005, 94–98.

Bartosevičienė, Vlada, ir Čiulevičienė, Vida. *Statistiniai surašymai: mokomoji knyga*. Kaunas: Kauno Technologijos universiteto leidykla, 2002.

Biblija: naujas lietuviškas vertimas: Senasis Testamentas ir Naujasis Testamentas. Vert. Algirdas Jurėnas. Texas, Duncaville: World Wide Printing, 2000.

Bleider, James M. *German Genealogy Guide: How to Trace Your Germanic Ancestry in Europe*. Cincinnati, Ohio: Family Tree Books, 2014.

Cox, John Charles. *The Parish Registers of England*. London, 1910.

Cummins, Neil, et. al. *Living Standarts and Plague in London, 1560–1665*. Dublin, 2013; prieiga internete <http://neilcummins.com/Papers/london_new.pdf>.

Encyclopedia of Local History. 1st ed. Eds. Carol Kammen and Norma Prendergast. New York: Altamira Press, 2000.

Encyclopedia of Plague and Pestilence: From Ancient Times to the Present. 3rd ed. Ed. George Childs Kohn. New York: Infobase Publishing, 2008.

Frandsen, Karl-Erik. *The Last Plague In The Baltic Region, 1709–1713*. Copenhagen: Museum Tusulanum Press, 2010.

Hichel, Harald. *Volkszählungen in Deutschland: Die Erfassung des Bevölkerungsstandes von 1816 bis 1933*; prieiga internete <<http://ifad-berlin.homepage.t-online.de/media/pdf/publication/pub-volkszaehlungen-in-deutschland.pdf>>.

Jasas, Rimantas, ir Truska, Liudas. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojų surašymas 1790 m.* Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademijos Centrinė biblioteka, 1972.

Jovaiša, Liudas. Krikšto vardai XVII a. pirmos pusės Lietuvoje. In *Šventieji vyrai, šventosios moterys: šventųjų gerbimas LDK XV–XVII a.* Vilnius: Aidai, 2005, 147–184.

Jovaiša, Liudas. Tridento susirinkimas ir Lietuva. In *Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 16. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslų akademija, 2000.

Kanopienė, Vida. *Socialinė demografija: vadovėlis*. Vilnius: Mykolo Romerio Universiteto leidykla, 2006.

Kaunas, Domas. *Mažosios Lietuvos kultūros istorijos paveldas vertės ir interesų požiūriu*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004.

Klaipėdos miesto ir valsčiaus evangelikų liuteronų bažnyčių vizitacijų 1676–1685 m. dokumentai. Sud. Ingė Lukšaitė ir Sabina Drevello. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2009.

Lietuvininkai. Vilnius: Vaga, 1970.

LLŽ: *Lotynų-lietuvių kalbų žodynas.* Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958.

MLE2: *Mažosios Lietuvos enciklopedija KAS–MAŽ,* t. 2. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2003.

ME1: *Medicinos enciklopedija A–M,* t. 1. Red. Vilius Grabauskas. Vilnius: Valstybinė enciklopedijų leidykla, 1991.

Ochmanskis, Jerzy. *Senoji Lietuva.* Vilnius: Mintis, 1996.

Paknys, Mindaugas. *Mirtis LDK kultūroje XVI–XVII a.* Vilnius: Aidai, 2008.

Parish Register; prieiga internete <http://www.nationalpubliclibrary.org/articles/eng/Parish_register>

Prakapienė, Dalia. *Demografijos pagrindai.* Kaunas: Šviesa, 2007.

Sahm, Wilhelm. *Geschichte der Pest in Ostpreussen.* Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1905.

Sarcevičienė, Jolita. „Krikštas – tai ne gimimas, o laidotuvės – tai ne mirtis“: parapijų metrikų knygos

istorinės demografijos ir šeimos tyrimų kontekste“. In *Ministri Historiae. Pagalbiniai istorijos mokslai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimuose: mokslinių straipsnių rinkinys.* Sud. Zigmantas Kiaupa ir Jolita Sarcevičienė. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, 451–471.

The Cambridge Economic History: The Economy of Expanding Europe in the 16th and 17th Centuries, vol. 4. Eds. Edwin Ernest Rich, Charles Henry Wilson. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Thorvaldsen, Gunnar. *Census and Census Takers: A Global History.* New York: Routledge, 2017.

Vaivada, Vacys. Dėl Telsių parapijos teritorijos formavimosi XVI amžiuje. In *Krikščionių visuomenės raidos atodangos LDK vakarinėje dalyje ir Prūsijoje: nuo užuomazgos iki brandos.* Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2015, 83–94.

Victor, John. *Geschichte der Statistics: Ein Quellenmässiges Handbuch Für Den Akademischen Gebrauch Wie Für Den Selbstunterricht.* Stuttgart, 1884.

Wrigley, Edward Anthony, and Schofield, Roger. *The Population History of England, 1541–1871: A Reconstruction.* London, 1981.

Zembrickis, Johanas. *Klaipėdos karališkojo Prūsijos jūrų ir prekybos miesto istorija,* t. 1. Klaipėda: Libra Memelensis, 2000.

Milda Kontrimė

CHURCH METRICS IN HISTORICAL DEMOGRAPHIC RESEARCH: THE CASE OF THE PLAGUE IN KLAIPEDA'S ST. JOHN THE EVANGELIST PARISH

SUMMARY. Historical demographic research is increasingly gaining in popularity. The research of past population changes is based on population censuses, church metrics, other archival sources, and archaeological and anthropological aspects. Church metrics perfectly reflect times up to the beginning of the general population census (late 18th century – early 19th century). Problems are the age of the source and the complexity of church metrics. It is quite common that old books have been filled in inconsistently (more commonly noticed in the period of the plague). Books recording deaths (burials) and christenings in Klaipėda's St. John the Evangelist parish during the early 18th century were used for this research. According to the received statistical analysis, parish demographic decline is directly linked to the plague epidemic in municipal Klaipėda on the following dates: Spring 1709 – the beginning of the plague epidemic; August to November 1710 – the peak of the epidemic; Spring 1711 – the end of the plague.

KEYWORDS: 18th century, historical demography, Parish records, plague.